

Taiteen ikuisuus

TÄMÄ ON NÄYTE KIRJASTA.
OSTA KOKONAINEN KIRJA
OSOITTEESTA www.netn.fi

Herbert Marcuse

TAITEEN IKUISUUS

Suomentanut Ville Lähde

niin & näin
Tampere 2011

SAKSANKIELINEN ALKUTEOS

Permanenz der Kunst

© Carl Hanser Verlag München 1977

Published by agreement with Leonhardt & Høier Literary Agency A/S,
Copenhagen

SUOMENNOS

© Ville Lähde ja Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISBN-NUMERO

978-952-5503-59-3

KANSI

Jenna Kunnas

TAITTO

Susanna Laurola

PAINOTYÖ

Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö,

Tallinna 2011

KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry / *niin & näin*

FILI – Suomen kirjallisuuden tiedotuskeskus

on tukenut tämän kirjan kääntämistä

SISÄLLYS

SUOMENTAJAN ESIPUHE	7
VIITTEET	24

TAITEEN IKUISUUS

ESIPUHE	27
LUKU I	33
LUKU 2	46
LUKU 3	58
LUKU 4	68
LUKU 5	74
LOPUKSI	79
VIITTEET	82

SUOMENTAJAN ESIPUHE

Keskustelu taiteen poliittisuudesta on kiihtynyt Suomessa pitkän svantovaiheen jälkeen niin julkisessa tilassa kuin taideyhteisöissäkin. Yksittäiset teokset kuten Ulla Karttusen *Neitsythuorakirkko* tai Kristian Smedsin teatterisovitus *Tuntemattomasta sotilaasta* ovat synnyttäneet kiistoja. Ajankoh-
taisia yhteiskunnallisia aiheita kuten kidutusta, maahan-
muuttoa tai talouskriisiä on käsitelty useissa viime vuosien
näytelmissä ja elokuvissa. Lisäksi sekä yliopistoissa että ni-
den ulkopuolella tehdyssä taiteellisessa tutkimuksessa työ-
tetään taiteentekijöiden poliittista identiteettiä¹. Tulevina
vuosina puheenaiheet taatusti muuttuvat, mutta yhteiskun-
nallisen keskustelun kiihtyessä kysymys taiteen poliittisuu-
desta pysyy ajankohtaisena.

Viime aikojen keskustelussa on nostettu esiin myös niin
sanotun Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian edusta-
jien ajatuksia. Theodor W. Adornon (1903–1969) näkemykset
lienevät suomalaisille alan harrastajille tutuimpia, ja hänen
kesken jäänyt merkkiteoksensa *Esteettinen teoria* käännettiin-
kin suomeksi vuonna 2006². Herbert Marcusen (1898–1979)
filosofiaa on käännetty aikoinaan suomeksi kiitettävästi, mut-
ta hänen taidenäkemysensä ovat jääneet tuntemattomam-
miksi³. *Taiteen ikuisuus* (1977/1978) on Marcusen viimeinen
kirja ja samalla ainoa, jossa hän pyrki jäsentämään näkemyk-
siään taiteesta ja sen suhteesta yhteiskuntaan.

Marcusen lyhyen kirjan pääansio on, että se avaa taiteen poliittisuudesta tai yhteiskunnallisuudesta käydyn keskustelun käsitteellistä ongelmallisuutta. ”Taiteesta” tai ”taiteellisuudesta” tulee helposti pohtimatta jäävä ylennyssana, arvokkaan ja hyvän vastine, joka asetetaan jotain väheksyttyä tai hyljeksittyä (massakulttuuri, viihde ja niin edelleen) vastaan. Tätä asetelmaa vaivaa hiljainen taustaoletus näiden kategorioiden kattavuudesta ja poissulkevuudesta: 1) Käsitteet kattavat koko sen inhimillisen toiminnan alan, josta arkisesti puhutaan ”taiteena”, ”viihteenä” ja jopa ”kulttuurina”; 2) Käsitteet jakavat tämän alueen selkeärajaisesti, jolloin esimerkiksi viihde ei voi olla taidetta tai taide viihdettä.

Tällainen käsitteellinen painolasti on hyvin yleinen silloin, kun kiistellään jostain moraalisesti tai yhteiskunnallisesti merkitykselliseksi koetusta asiasta. Asetelma on kuitenkin hieman ironinen. Yhtäältä ymmärretään, että arkinen tapa puhua ”taiteesta” on erittelemätön ja sekava. Siksi halutaan ottaa asiaa käsitteellisesti haltuun. Samalla kuitenkin usein oletetaan, että erilaisista käsitteellisistä lähtökohdista ponnistavat näkemykset voivat kiistellä ”taiteesta” – oletetaan siis, että jotenkin puhutaan samasta asiasta. Reflektiosta huolimatta taiteen käsite luonnollistuu.

Erilaiset käsitteellistykset kuitenkin *kysyvät eri asioita ja vastaavat eri kysymyksiin*. Niihin kuuluvat ja niitä tukevat käsitteelliset vastakkainasettelut, kuten vaikka taide–viihde, määrittyvät noista pyrinnoista. Ne eivät ole luonnollisia luokkia. Sanakirjat ovat asia erikseen: niissä pyritään ainakin yleensä kattamaan kielenkäyttöä mahdollisimman laajasti ja vailla painotuksia. Mutta ajankohtaisissa keskusteluissa käsitteiden tilannesidonaisuutta ja tarkoitushakuisuutta ei voi koskaan ohittaa.

Toisin sanoen kun kysytään, mikä on taiteen poliittinen funktio, kuten Marcuse *Taiteen ikuisuudessa* kysyy, täytyy pitää mielessä, että sanoilla ”taide” ja ”politiikka” *tehdään jotain*. Erilaisilla taiteen käsitteillä kiinnitetään huomiota eri asioihin.

Samoin näkemyksissä taiteen yhteiskunnallisuudesta myös vääräämättä esitetään väitteitä siitä, millainen yhteiskunta on luonteeltaan, tai mitä politiikka on. Tämä tahtoo unohtua, kun taiteen poliittisuutta koskevat näkemykset ulotetaan samanhenkisten piireistä laajempaan keskusteluun: oletetaan naiivisti, että keskustelua käydään ”yhteisessä yhteiskunnassa”. Koska yhteiskunnat ovat aina muutostilassa sekä kamppailujen ja erojen läpäisemiä, tämä ei koskaan voi olla lähtöoletus. Yhteisyyden tiloja voidaan saada aikaan, ja vain väliaikaisesti, käsitteellillä käänös- ja neuvottelutyöllä. Joskus se saa kiistan muodon.

Taiteen ja taiteen ymmärtämisen historiallisuus sekä tuon historian kamppailuluonne ovat olennaisia teemoja etenkin Marcusen varhaisemmassa filosofiasa. Eräät 30-luvulla julkaissut kirjoitukset, jotka hän julkaisi etupäässä Yhdysvaltoihin paenneen Yhteiskuntatutkimuksen instituutin lehdessä *Zeitschrift für Sozialforschung*, kaikuvat tämän kirjan sivuilla paljon vahvemmin kuin hänen muissa pääteoksissaan. Olenaisimpia kirjoituksia ovat ”Zum Begriff des Wesens” (1936), ”Über den affirmativen Charakter der Kultur” (1937) ja ”Zur Kritik des Hedonismus” (1938)⁴.

Varhaisia kirjoituksia tunnetaan melko huonosti, joten Marcusen taidenäkemystä on luettu hänen Freud-tulkintansa *Eros and Civilization* (1955) valossa. Siitä on peräisin hänen muokattu viettiteoreettinen käsitteistönsä, jota hän soveltaa *Taiteen ikuisuudessa*. Vielä käytetympi apuneuvo on ollut *Yksiuolotteinen ihminen* (1964), jossa hän taas esitti hännävään synkeään kuvansa ”yksiuolotteisesta yhteiskunnasta” ja sen kaikille ulottuvista herruuden ja hallinnoinnin tavoista. Tämä analyysi on *Taiteen ikuisuuden* poliittinen tausta. Varhaisemat näkemykset auttavat kuitenkin ymmärtämään, millä tavalla tämä teos käsitteellistää taiteen ja ylittää pelkän yksiuolotteisen yhteiskunnan kritiikin.

ESIPUHE

Tämä essee pyrkii kehittämään marxilaista estetiikkaa kyseenalaistamalla sen hallitsevan ortodoksisen suuntauksen. Ymmärrän ”ortodoksisen” tavaksi tulkita taideteoksen laatu ja totuus vallitsevien yhteiskunnallisten tuotantosuhteiden kokonaisuuden pohjalta. Tähän tulkintatapaan kuuluu erityisesti ajatus, että taideteos edustaa tiettyjen yhteiskuntaluokkien etuja ja maailmankuvaa melko tarkasti.

Kritiikkini suuntausta kohtaan pohjautuu marxilaiseen teoriaan sikäli, että minäkin tarkastelen taidetta vallitsevien yhteiskunnallisten suhteiden taustaa vasten ja ajattelen taiteella olevan poliittisen funktion ja poliittisia mahdollisuuksia. Mutta toisin kuin ortodoksinen marxilainen estetiikka, minä näen taiteen poliittisen potentiaalin taiteessa itsessään, jo esteettisessä muodossa sinänsä. Väitän edelleen, että taide on esteettisen muotonsa ansiosta hyvin itsenäinen annettujen yhteiskunnallisten suhteiden kannalta. Autonomisessa asemassaan taide sekä kritisoi näitä suhteita että samalla *ylittää* ne. Siten taide kumoaa hallitsevan tietoisuuden, tavanomaisen kokemuksen.

Jotain alustavia huomioita: vaikka esseessä puhutaan yleisesti ”taiteesta”, käsittelyni keskittyy ennen kaikkea kirjallisuuteen, ensisijaisesti 1700- ja 1800-lukujen kirjallisuuteen. En ole mielestäni pätevä puhumaan musiikista tai kuvataiteesta, joskin uskon, että kirjallisuutta koskeva voi koskea *mutatis mutandis*

myös noita taiteenlajeja. Toiseksi käsittelemieni teosten valikoiman valossa saattaa tuntua oikeutetulta vastaväite, jonka mukaan työskentelen itsensä oikeuttavan hypoteesin pohjalta. Nimeän ”autenttiseksi” tai ”suuriksi” taideteoksia, jotka täyttävät sellaiset esteettiset kriteerit, joiden on aiemmin määritelty olevan olennaisia ”autenttiselle” tai ”suurelle” taiteelle. Puolustuksekseni totean, että maun muutoksista huolimatta taiteen pitkässä historiassa näkyy alati vakaana pysynyt mittapuu. Se sallii meidän tehdä erotteluja ”korkeaan” ja ”vähäpätöiseen” kirjallisuuteen, oopperaan ja operettiin, komediaan ja *slapstickiin*, mutta myös hyvään ja huonoon taiteeseen näiden lajityyppien piirissä. Voidaan osoittaa, että Shakespearen komedioiden ja restauraatioajan huvinäytelmien, Goethen ja Schillerin runojen sekä Balzacin *Inhimillisen komedian* ja Zolan *Les Rougon-Macquartin* välillä on laadullinen ero¹.

Taidetta voidaan kutsua vallankumoukselliseksi monessa merkityksessä. Taide voi olla vallankumouksellista kapeassa mielessä, jos se edustaa tyylin ja tekniikan radikaalia muutosta. Muutoksen saattaa saada aikaan aito *avant-garde*, joka ennakoii tai heijastaa yhteiskunnan merkittäviä yleisempiä muutoksia. Näin ekspressionismi ja surrealismi ennakoivat monopolikapitalismin tuhoisuutta ja radikaalia muutosta enteilevien uusien päämäärien syntyä. Pelkästään ”tekninen” vallankumouksellinen taiteen määritelmä ei kuitenkaan kerro mitään taideteoksen laadusta, sen autenttisuudesta ja totuudesta.

Laajemmin määriteltynä taideteosta voidaan kutsua vallankumoukselliseksi, jos se esittää esteettisen muunnoksen voimin vallitsevan vapaudettomuuden sekä kumoukselliset voimat yksilöiden esimerkillisissä kohtaloissa. Näin se murtautuu mystifioitun (ja esineistyneen) yhteiskunnallisen todellisuuden läpi ja avaa muutoksen (vapautumisen) horisontin².

Tässä merkityksessä jokainen autenttinen taideteos olisi

VIITTEET

1. Restaurationioajan huvinäytelmät (*Restaurationskomödie*, engl. *Restoration Comedy*) viittaavat puritaanisen ajan jälkeiseen suuntaukseen (1660–1710). Puritaanien kieltämät teatterit aukesivat jälleen, ja nämä näyttämöhupailut saivat merkittävän aseman. Balzacin (1799–1850) *Comédie humaine* ja Zolan (1840–1902) *Les Rougon-Macquart* ovat yhteen nivottujen romaanien ja tai muiden kirjoitusten sarjoja. Suom. huom.
2. Marcusen termi *mystifizieren* (engl. *mystify*) liittyy läheisesti reifikaation eli esineistymisen (*Verdinglichung*, ”esineen kaltaiseksi muuttuminen”, ”luonnollistuminen”) käsitteeseen sekä johdannossa mainittuun positiivisen ja negatiivisen tematiikkaan. Mystifioitu todellisuus ilmenee yksilöille lainomaisena, luonnollisena, kyseenalaistamattomana: sen toiminta on siis tavallaan myyttistä. Marcuse käyttää suluissa englanninkielisessä versiossa sanaa *petrified* (kivettynyt), mutta saksalainen ilmaus on *verdinglichte*. Suom. huom.
3. Johann Wolfgang von Goethen (1749–1832) *Die Wahlverwandtschaften*, 1809; Günter Grassin (1927–) *Hundejahre*, 1963. Suom. huom.
4. Georg Büchnerin (1813–1837) näytelmä *Woyzeck*, 1836–1837. Suom. huom.
5. Marcuse käyttää tässä ”ideologiaa” pejoratiivisesti. Marcuse käyttää sanaa kuitenkin myös myönteisessä mielessä. Suom. huom.
6. Tämä koskee etenkin seuraavien aikakausjulkaisujen tekijöitä: *Kursbuch* (Suhrkamp, Frankfurt, myöhemmin Rotbuch Verlag, Frankfurt), *Argument* (Berlin) ja *Literaturmagazin* (Rowohlt, Reibek). Keskustelun ytimessä on ajatus, että autonominen taide on törmäyskurssilla yhtäältä kapitalistisen taideteollisuuden ja

niin & näin -kirjoissa ilmestynyt

1. MIKKO LAHTINEN (toim.), *Henkinen itsenäisyys*
2. MARTIN HEIDEGGER, *Silleen jättäminen*
3. RALPH WALDO EMERSON, *Luonto*
4. PEKKA PASSINMÄKI, *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*
– *Filosofinen analyysi rakentamisesta ja arkkitehtuurista*
5. QUENTIN SKINNER, *Kolmas vapauden käsite*
6. PERTTI AHONEN, *Vireällä mielellä*
– *Ymmärtämisen ja eettisyyden mielialat*
7. JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE, *Ihmiskone*
8. T. P. USCHANOV, *Wittgenstein in Finland – A Bibliography 1928–2002*
9. MIKA HANNULA, JUHA SUORANTA & TERE VADÉN, *Otsikko uusiksi*
– *Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat*
10. TOMMI WALLENIUS, *Filosofian toinen – Levinas ja juutalaisuus*
11. DANIEL JUSLENIUS, *Suomen onnettomuus – De Miseriis Fennorum*
12. MICHEL ONFRAY, *Kapinallisen politiikka*
– *Tutkielma vastarinnasta ja taipumattomuudesta*
13. J. J. F. PERANDER, *Yhteiskunta uutena aikana & muita kirjoituksia*
14. JUSSI BACKMAN, *Omaisuus ja elämä*
– *Heidegger ja Aristoteles kreikkalaisen ontologian rajalla*
15. NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Castruccio Castracanın elämä*
16. JUKKA PAASTELA (toim.), *Terrorismi*
– *Ilmiön tausta ja aikalaisanalyysyjä*
17. LAURI MEHTONEN, *Moderniteetin jäljillä*
– *Tekstejä aistisuudesta, tiedosta ja sivistyksestä*
18. ARTHUR SCHOPENHAUER, *Taito olla ja pysyä oikeassa*
– *Eristinen dialektiikka*
19. JUHA DRUFVA, *Unohdettuja ajatuksia etsimässä*
20. JUHA VARTO & HAKIM ATTAR, *Syvä laulu*
21. JUSSI BACKMAN & MIKA LUOTO (toim.), *Heidegger*
– *Ajattelun aiheita*
22. KARI VÄYRYNEN, *Ympäristöfilosofian historia*
– *maaäitimitystistä Marxiin*
23. TERE VADÉN, *Karhun nimi – kuusi luentoa luonnosta*
24. GUY HAARSCHER, *Tunnustuksettomuus*
25. JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Ajatuksia tekniikasta*
26. TAPANI KILPELÄINEN (toim.), *Kääntökirja*
– *Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*
27. MARTIN HEIDEGGER, *Tekniikka ja käänne*

28. SIMONE WEIL, *Juurtuminen*
– *Alkusoitto ihmisvelvollisuuksien julistukselle*
29. MIKA HANNULA, *Suomalaisuudesta – Erään sukupolven tarina*
30. FRIEDRICH NIETZSCHE, *Tragedian synty*
31. EDMUND HUSSERL, *Geometrian alkuperä*
– *Johdanto Jacques Derrida*
32. WILLIAM JAMES, *Pragmatismi*
– *Uusi nimi eräille vanhoille ajattelutavoille*
33. TUUKKA TOMPERI & HANNU JUUSO (toim.), *Sokrates koulussa*
– *Isenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa*
34. JUHA VARTO, *Tanssi maailman kanssa – Yksittäisen ontologiaa*
35. GIORGIO COLLI, *Nietzschen jälkeen – miten tullaan filosofiksi*
36. FJODOR DOSTOJEVSKI, *Talvisia merkintöjä kesän vaikutelmista*
37. MIGUEL DE UNAMUNO, *Traaginen elämäntunto*
38. JOYCE CAROL OATES, *Nyrkkeilystä*
39. MARTIN HEIDEGGER, *Esitelmiä ja kirjoituksia osa II*
40. E. M. CIORAN, *Hajoamisen käsikirja*
41. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin matemaattiset seikkailut
42. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin seikkailut tieteen maailmassa
43. OSCAR BRENIFIER, *Keskusteleva opetus*
44. MAUGHN GREGORY, *Filosofiaa lapsille ja nuorille*
45. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Filosofoidaan matematiikasta ja luonnontieteistä
46. JOHN DEWEY, *Taide kokemuksena*
47. PIERRE HADOT, *Mitä on antiikin filosofia?*
48. MARTIN HEIDEGGER, *Mitä on metafysiikka?*
49. ANN MARGARET SHARP, *Nukkesairaala*
50. ANN MARGARET SHARP & LAURANCE JOSEPH SPLITTER,
Kuka minä olen? – Nukkesairaalan opettajanopas
51. SAMI PIHLSTRÖM, *Elämän ongelma – Filosofian eettinen ydin*
52. NORMAND BAILLARGEON, *Älyllisen itsepuolustuksen pikakurssi*
53. BEATE BØRRESEN, BO MALMHETER & TUUKKA TOMPERI,
Ajatellaan yhdessä – taitavan ajattelun työkirja
54. ROGER-POL DROIT, *Filosofoidaan lasten kanssa*
55. LEENA KURKI & TUUKKA TOMPERI, *Väittely opetusmenetelmänä*
– *Kriittisen ajattelun, argumentaation ja retoriikan taidot käytännössä*

56. LUDWIG WITTGENSTEIN, *Ajatusliikkeitä*
– *Päiväkirjat 1930–1932 & 1936–1937*
57. SIMO KYLLÖNEN, JUHANA LEMETTI, NIKO NOPONEN
& MARKKU OKSANEN (toim.), *Kiista yhteismaista*
– *Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka*
58. HERBERT MARCUSE, *Taiteen ikuisuus*

Tilaukset
www.netn.fi/kauppa
niin & näin
PL 730
33101 TAMPERE